

Names of sacred actions have been analysed in the article on the basis of frame modelling, singling out the action frame of the concept of GOD; axiological, lingvopragmatic and cultural semantics of the linguistic sign (sub concept, constituent) have been clarified.

Key words: *lingvocognitive modelling, frame, methodology, internal relations.*

УДК 81.161.2'42

Анна Озар (Дрогобич)

ОБРАЗНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ (на матеріалі української поезії)

У статті здійснено аналіз образного аспекту концепту земля, що його найкраще відображає художня мова. Образні ознаки у концепті передають найдавніше розуміння феномена землі та включають ознаки неживої (стихії, продукту харчування, предмета) і живої (фітоморфні, анімалістичні, антропоморфні) природи.

Ключові слова: *концепт, структура концепту, концептуальна ознака, образні ознаки, когнітивна метафора.*

Постановка проблеми. Лінгвістична наука вже не один рік відзначається пошкваленим інтересом до проблеми відображення мовою в усій її різноманітності тієї іпостаті людини, що не належить до сфери фізичного – мислення, почуттів, культурних орієнтирів тощо – і, що не менш важливо, впливу мови на них. Саме в такому руслі проводяться дослідження, центральним поняттям термінологічного апарату яких є *концепт*.

У сучасних лінгвостудіюваннях концепту усталилося кілька підходів до його трактування, найвиразніші з яких когнітивний і культурологічний. За першим, концепт – це «термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що виражає знання й досвід людини» [5, 90]. Концепт в інтерпретації лінгвокультурологів – це комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет, певне культурно зумовлене ментальне утворення [1, 108 – 110]. Сьогодні вчені все частіше обґрунтовують інтегративний напрям потрактування концепту, що передбачає і когнітивний, і культурологічний аспекти, як-от у М. Скаб: абстрактна одиниця ментального рівня, яка відображає зміст пізнання людиною довкілля та зосереджує відомості про об'єкт, його властивості, місце в культурі народу, результати його емоційно-оцінного сприйняття [8, 5 – 6].

Ментальна природа концепту зумовлює не лише труднощі для його дефінування, але й для визначення його структури. Скажімо, Ю. Степанов у концепті розрізняє основні, актуальні ознаки; додаткові, уже неактуальні; внутрішню форму, зазвичай не усвідомлювану [10, 45]. В. Карасик трактує концепт як утворення з ціннісним, образним і поняттєвим аспектами [3, 91]. О. Селіванова розглядає концепт як пропозиційну (відносно істинну, несуперечливу) й асоціативно-термінальну (метафоричну) інформацію та модус (оцінно-емотивний компонент) [7, 47]. Попри термінологічну неоднозгідність, можна стверджувати, що конструкцію концепту формують і образні (метафоричні) ознаки, що не викликає особливих застережень: давнє метафоричне осмислення світу сьогодні відтіснило більш науково обгрунтоване, але залишки того найпершого знання у концепті не занепали і виявляються передусім в образній художній мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Когнітивна метафора як центральне утворення в когнітивній моделі мови обгрунтована в дослідженнях Дж. Лакоффа та М. Джонсона, у трактуванні яких саме метафора дозволяє одну ідею пояснити через іншу, відому й зрозумілу [11, 34]. В україністиці метафоричне моделювання концептуальних структур апробовано у працях Л. Кравець [4, 31], де концептуальну метафору трактовано як зафіксовані в мовній і культурній традиціях етносу стійкі відповідності. Концептуальні метафори з реципієнтною зоною «земля» віднесено авторкою до найпродуктивніших у мові української поезії [4, 30]. Це можна пояснити тим, що концепт *земля*, як один із основних складників моделі світу багатьох етнокультур [9, 166], здавна впливав на формування ментальності українців [6, 22].

Мета дослідження – здійснити аналіз образних ознак концепту *земля* з опорою на українську поезію.

Виклад основного матеріалу. Образні ознаки концепту апелюють до неживої і живої природи.

Ознаки *н е ж и в о ї п р и р о д и* – це ознаки стихії, предмета, продукту харчування. У системі цінностей людства стихія землі завжди посідала один з найвищих щаблів як величне природне явище, могутня сила: *Земля тужавіє, тверда* (Л. Костенко); *Земля змаліла* (П. Вольвач). Така властивість землі як твердість спричинила концептуальний розвиток. На її основі витворилися, шляхом перехрещення значень, розширення сполучуваності та нашарування нових змістових компонентів, контрастні ознаки «надійність» / «ненадійність». Постійність землі, здатність давати опору – фундаментальна її ознака, тому тверда земля під ногами вселяє упевненість. Осмислення світоладу зумовлює з'яву

протилежного почуття щодо землі, чіткіше й послідовніше реалізованого поезією, – непевності: *На цій непевній кулі під ногами* (І. Жиленко); *закохані завжди одні на екстремальній цій планеті* (С. Йовенко).

Предметні ознаки – це ознаки природних предметів і артефактів. Окреслення землі як природного предмета засвідчено номенами *кам'яна, креміль, копалини*: *Чи ти готова до вигнання / За нашу землю кам'яну*, / *Де праця старша від кохання*, / *А хліб – від нитки бурштину* (Д. Павличко); *Земля ця з кременю* (І. Драч); *Вже їх земля – копалини й копальні, залізні кігті шахт у глибину* (Л. Костенко).

Артефактні ознаки утворюють шість груп: споруда: *Земля – смітник*. *Земля – казарма* (І. Жиленко.); предмет домашнього вжитку: *Тверда земля була за ліжко*, / *Шорткий кептар – за пелюшки* (Д. Павличко); книга, папір: *Історії ж бо пишуть на столі*. / *Ми ж пишем кров'ю на своїй землі* (Л. Костенко); музичний інструмент: *Бубоном земля*: *гун-гун* (Г. Кулеба); метал: *Навкруги кам'яна безбереж і земля, наче криця* (Д. Павличко); конструкція, механізм, їх елементи: *Як іде з роботи дядько Яків – / То земля хитається, мов трап...* (Б. Олійник).

У коло метафоризованих номінацій землі входять одиниці з гастрономічною семантикою *хліб, хлібина, корж, мед*: 1. *Земля моя – хлібино репана, свята і тепла*; 2. *Як мед – земля, повітря – як вино* (І. Жиленко); *Розплескали старого коржа / Цю стару репану землю / Юні юначі підбори* (І. Драч). Земля в образі найпопулярнішого продукту слов'янського харчування отримує його смисловий багаж: добробут, святість, щастя та здоров'я.

Серед ознак ж и в о ї п р и р о д и розрізняємо фітоморфні, анімалістичні та антропоморфні.

Фітоморфні ознаки зумовлені стійким асоціативним зв'язком рослин із землею. Перенесення властивостей може ґрунтуватися на подібності за формою (картоплина: *Та буде летіти в космічний кагат / Наша сипка земля – картоплина* (І. Драч)), властивостями (цвісти: *Це квітне сталь, як перший цвіт землі*, / *Це я навчився мислити руками* (М. Вінграновський) чи одразу за кількома ознаками (рухом і формою: *Щоб летіла у вічність земля заможна*, / *Не кружляла осіннім листом* (М. Вінграновський)).

Анімалістичні ознаки втілюють анімалізми на зразок *черепаха, лисиця, птахи*. Верхній шар землі нагадує спомин про черепаху, точніше – її панцир: *Земля – як панцир черепах*, / *лежить, не змита і грозою* (Л. Костенко). І. Драч ототожнює землю з лисицею, актуалізуючи стереотипні ознаки останньої: *Земля, густа земляця*, / *Запанувала, тяжко возягла*, / *Руда і хитра, як вертка лисиця*. Концепт вербалізують також номени із

орнітологічної царини: *І на весь всесвіт ще Туга і горда [земля], як крило орла* (І. Драч); *Наша [планета] вже – сивесенька, мов лунь* (І. Жиленко); *Ну така ж [земля], як чорна галка, / З борозни на два крила* (Д. Білоус).

Антропологічні ознаки охоплюють соматичні, фізіологічні, гендерні, фізичні й характерні. Найчастіше персоніфіковано землю через соматизми – *око, вуха, чоло, хребет, лице, зморшки, голова, тіло, рот, рамена, ясна, скроні, ребра, серце, горб, мозоляста долоня, сонячне сплетіння, жили* тощо. Одухотворюють землю у, так би мовити, різних амплуа. Насамперед як планету: *Пекельній планеті між мерзлих нікчем / Головонька надто боліла* (І. Драч); *І. Стигне жах, як трагедійна маска, / на лиці затоптанім землі; 2. Ударили [землю], як в «яблучко», – під дих* (І. Жиленко); *Хто вдарив землю в сонячне сплетіння / і спричинив конвульсії стихій?* (Л. Костенко). Поетичним текстам частково властивий семантичний синкретизм, адже «в конкретному слововживанні сполучуваність цієї лексеми [земля] виявляє об'єднання, перехід одного значення в інше» [2, 308]: а) ‘планета+край’: *Для глядачів тут сцена закрута, / де чорний беркут з крилами наопашки / хребет землі до сонця поверта* (Л. Костенко); б) ‘планета+грунт’: *Земля без землі – тільки ребра планети* (І. Драч); в) ‘планета+країна+грунт’: *Я [земля] серце маю, очі й вуха* (В. Вовчок); *Вкарбувала на страдницькі груди / вашу тугу навіки земля* (В. Мельник); г) ‘край+грунт’: *Мовчать береги ясночолі, / Мовчить ясночола земля* (М. Вінграновський); за наявності чітко окреслених значень, пор. у М. Вінграновського: ‘грунт’: *Сира земля пошерхлими губами / Припала до сівалок голубих; ‘край’: О землі згорблена!*

Наділення землі душею, духом, тим, що все перемагає, важливе у двох аспектах. Найперше персоніфікує землю не лише як фізіологічний організм, а й високодуховну особистість. А ще – вербалізує непересічні ознаки «природа», «народ», пор. у Д. Павличка: *І. А той приклав до персті вуха, / Напнувся, ніби тятива, / І слухає, як стогне глухо / Душа землі напівжива; 2. Ще не стемнів портрет Жуковського – Брюллов / творив його й носив на грища й лотереї, / щоб вибавить життя Тарасове з оков, / щоб розкувати дух землі мосі.*

Фізіологічні ознаки у концепті вербалізовано лексемами, що характеризують зокрема вік землі, її сон: *На крилах яблунь стомлені зірничі, / І хтось питає тихо: земле спиш?* (М. Вінграновський). Довговічність уможливило приписування землі теоморфних рис: *Моя земля плодюча і розлога, / Розумна й старша від самого Бога, / Не дасть мені пропасти* (Д. Павличко).

Гендерні ознаки створюють образ землі-жінки, землі-матері. Найважливішу її функцію – народжувати – актуалізовано в назвах *матір, лоно,*

утроба, нутро, породілля, вагітна, родити, молоко, груди, пологи, пуповина: Чи в цієї землі-породіллі, / Що в мовчанні вас тужно приймає у лоно своє? (П. Засенко); невисипує стогне земля у пологах (Ігор Калинець); Одриваємось від землі, / Перебинтовуєм пуповину (Т. Коломієць).

Поетичні тексти дали змогу виокремити такі групи ознак фізичних дій: «звукові характеристики», «рух», «сенсорні дії». Першу актуалізують дієслівні номени на зразок *кричати, стогнати, кликати, гудіти, кректати, дудніти, умовляти*: 1. *Це, Земле, ти кричиш у глибині, / І стогін твій – моя свята дорога!*; 2. *Запрягайте, вези за хмари, / Кличе сонце земля моя...* (М. Вінграновський). Часом у поезії вживано поряд актуалізатори звукових і рухових дій, що створює атмосферу дієвості, неспокою: *Двигтіла ніч, і страхом волохатим / Кректала, рвалась, репалась земля (І. Драч)*. Окрім вказаних, рухові ознаки передають персоналізовані дії, як-от: здригатися, йти: *Земля йде по орбіті (І. Драч); Під почтом королівським здригається земля (Л. Костенко)*. Сенсорні ознаки обмежені двома аналізаторами: зоровим і слуховим: *Втім я прокинувся і зрозумів, / Що ми – сліпці на цій землі стоокій (Д. Павличко); Гуцульська ноша переніла, / Лиш де-не-де в глухій землі... (Д. Павличко)*.

Характерні ознаки відображають стійкі психологічні риси персоніфікованої землі, серед яких ментальні, особистісно-спрямовані та емоційні. Ментальний компонент характеру землі акцентує її непересічний і всеохопний інтелект, первозданну мудрість: *На вікна вився виноград зелений, / Немов несказанні думки землі (М. Вінграновський); Чорний хліб – як мисль землі (В. Вовчок)*. Спрямованість олюдної землі детермінована її ставленням до себе і до довкілля й демонструє складну суперечливу природу цього феномена з комплексом властивостей, частково взаємопротиставлених: *З кожним днем земля добріша (І. Жиленко); Дибуча земля розпроторить рамена – / Зелена, шалена моя, достемненна, / Ідуча земля розпанахає в стогоні лоно / Вогненно, шалено, ужалено і безборонно (І. Драч)*. Емоційний компонент характеру поети структурують в основному двома протилежними елементами – радість, печаль, рідше – журба, ляк, жах, тривога: *Хай звеселиться печальна українська земля і школа! (Д. Павличко); Нехай на серце ляже ваготою / моя земля з рахманною журбою (В. Стус); А Земля, од ляку задубіла, / На вітрах крутилася скоріш (І. Драч); Стигне жах, як трагедійна маска, / на лиці затоптанім землі (І. Жиленко); Каплі дощу впали на землю тривожну (П. Осадчук)*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Як бачимо, метафора – важливий інструмент пізнання світу й одна із форм концептуалізації довкілля, що реалізує здатність людини знаходити подібність між різними предметами. Її вивчення ре-

конструює найдавніші, найперші знання, чим зумовлена її цінність при дослідженні концептів.

У концепті *земля* образний аспект охоплює ознаки неживої і живої природи. Перші – це ознаки: 1) стихії, за якими земля – могутнє природне явище; 2) продукту харчування (передусім хліба); 3) предмета – природного (*кам'яна, кремій, копалини*) й артефактного (підознаки «споруда», «предмет домашнього вжитку», «книга, папір», «музичний інструмент», «метал», «конструкція, механізм, їх елементи»). Землю як живий організм ідентифікують через приписування їй фітоморфних, аніمالістичних, антропоморфних (соматичних, фізіологічних, гендерних, фізичних і характерних) ознак.

1. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / И. А. Голубовская. – Киев : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.

2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / Світлана Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

4. Кравець Л. Лінгвокогнітивна інтерпретація метафори / Лариса Кравець // Дивослово. – 2014. – № 1. – С. 29 – 33.

5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. ; [под общей редакцией Е. С. Кубряковой]. – М. , 1997. – 245 с.

6. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Надія Лобур // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 22 – 23.

7. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові : [монографічне видання] / Олена Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

8. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Скаб Марія Василівна. – К., 2009. – 36 с.

9. Слюніна О. В. Концепт *земля* в українській мовній картині світу : лінгвокогнітивне осмислення / О. В. Слюніна // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – № 1(16). – С. 159 – 169.

10. Степанов Ю. С. Концепт [Електронний ресурс] // Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 40 – 76. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/concept/stepanov-concept.htm>.

11. Lakoff G. Metaphors we live by / George Lakoff, Mark Johnsen. – London : The university of Chicago press, 2003. – 193 p.

The article analyzes the figurative aspect of the concept earth that best reflects in poetic language. Shaped signs in the ancient concept convey an understanding of the

phenomenon earth and features include inanimate (element, food, object) and living (fitomorphic, animalistic, anthropomorphic) nature.

Keywords: concept, structure concept, conceptual sign, shaped signs, cognitive metaphor.

УДК 81'373.7:[811.112.2:070+811.161] *Ірина Патен (Дрогобич)*

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СЕМАНТИКОЮ ПЕРЕСУВАННЯ (у структурі української, російської, польської та англійської мов)

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці з семантикою пересування з огляду на їхню прагматичну налаштованість, звернуто увагу на емотивну складову образних висловлювань залежно від ілюкотивної комунікативної мети та функції адресата.

Ключові слова: семантичне значення, прагматичне значення, сема, фразеологічна одиниця, оцінність, тематичне поле.

Такі поняття, як простір і час, відносять до основних універсальних категорій, що визначають людську свідомість, необхідну для формування світосприйняття і розвитку наукової думки. Когнітивна лінгвістика вивела простір у ранг найважливіших універсальних концептів, довівши первинність уявлень людини про просторові відношення між предметами та явищами. Дослідники, які вивчали проблеми просторової семантики, дійшли висновку, що ця категорія надає широкі можливості параметризації мовної картини світу [1; 3; 4].

Постановка проблеми. Проблему визначення сутності поняття прагматичного значення досліджували Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Л. Кисельова, А. Емірова. Треба зазначити, що лише незначна кількість праць присвячена дослідженню фразеологічного складу української мови у світлі лінгвістичної прагматики (О. Виноградова, О. Селіванова, В. Ужченко, І. Іванова). На ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу саме з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики (В. Ужченко, М. Плющ, І. Вихованець, Є. Ковальчук, О. Виноградова, Є. Тимченко та інші).

Важливим аспектом дослідження прагматики мовного коду є оцінюваність. За твердженням Н. Арутюнової, оцінюваність – є типово праг-